

Шемчук В.В.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

На основі аналізу доктринальних підходів, концепцій і теорій інформаційного суспільства визначено перспективи уніфікації його поняттєво-категорійного апарату. Запропоновано сучасне інформаційне суспільство розуміти як багатоаспектне явище, що охоплює освіту, науку, інновації, економіку і право, культуру, функціонує в рамках якісно нової нормативно-правової бази, орієнтованої на інтереси людей, які можуть створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, зокрема за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку, мати можливість реалізувати свій потенціал, сприяти суспільному й особистісному розвитку та підвищувати якість життя.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформація, інформаційна політика, інформаційно-комунікаційні технології, постіндустріальне суспільство, законодавство.

Постановка проблеми. Беззаперечним є факт, що спроби отримати інформацію, описати зміни у суспільному житті, пов'язані зі зростанням ролі інформаційних технологій, робилися неодноразово. Інформаційна взаємодія держави, суспільства й особистості найбільш оптимальна за використання інформаційних і телекомунікаційних технологій з метою підвищення загальної ефективності діяльності державного механізму, створення інформаційно відкритого суспільства, розвитку інститутів демократії.

З часом, коли знання почали визнаватися ключовим елементом інформаційного суспільства, з'явилися альтернативні концепції суспільства знань. Разом з тим поняттєво-категорійний апарат інформаційного суспільства, пов'язаних з ним явищ, все ще залишається неузгодженим, позбавленим термінологічної чіткості та визначеності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Низка важливих теоретичних аспектів проблематики інформаційного суспільства певною мірою висвітлювались у роботах таких дослідників, як: І.В. Арістова, В.Д. Гавловський, М.І. Дімчогло, Р.А. Калюжний, Н.В. Камінська, О.В. Кирилук, В.О. Кір'ян, Л.А. Литва, В.А. Ліпкан, Є.А. Макаренко, Ю.Є. Максименко, А.І. Марущак, Г.П. Несвіт, А.М. Новицький, А.В. Пазюк, Н.А. Савінова, І.М. Сопілко, В.С. Цимбалюк, О.В. Шепета, А.О. Ярошенко та ін.

Натомість концепції становлення і розвитку інформаційного суспільства у працях зарубіжних і вітчизняних учених потребують подальшого вивчення, з'ясування його особливостей.

Мета статті полягає у дослідженні різноманітних підходів до визначення соціально-правової природи інформаційного суспільства, сутнісних характеристик цього явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція інформаційного суспільства з'явилась в Японії з початку 1960-х років. Зокрема, з-поміж її засновників можна виокремити таких учених М. Ігараші, Дз. Камішіми, К. Курокави, Т. Умесао. Результатом їхньої плідної праці стало видання 1971 року першого японського словника інформаційних суспільств, що згодом був опублікований в інших країнах. Слід підкреслити, на жаль, вони були далекими від відображення будь-яких чітких позицій. Теорія інформаційного суспільства протягом тривалого часу пов'язувалася практично лише з рівнем розвитку техніки, обмежуючись заходами лібералізації телекомунікаційної сфери [1].

На наше переконання, оптимальним є розуміння інформаційного суспільства як узагальненої категорії суспільних трансформацій у постіндустріальну епоху. Послідовно і логічно цю позицію намагається відстоювати угорський дослідник Ласло Карвалікс. У 2010 році він виступив з різкою критикою роботи Френка Уєбстера, відстоюючи доцільність концепції «інформаційного суспільства» та пропонуючи свій погляд на проблематику цієї концепції. Підкреслюється, що наприкінці ХХ століття використання концепції «інформаційне суспільство» набуло значного поширення і стало не тільки повсякденним терміном у словнику соціології, але й улюбленим тер-

міном політиків, бізнесу, друкованих і електронних мас-медіа [2].

У сучасних умовах *інформаційне суспільство* (англ. *Information society*) – теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства є:

- збільшення ролі інформації і знань у житті суспільства;
- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті;
- зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій у суспільних та господарських відносинах;
- створення глобального інформаційного простору, який забезпечує: а) ефективну інформаційну взаємодію людей; б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів; в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг [3].

В інших джерелах можна зустріти дещо відмінні сутнісні риси чи ознаки інформаційного суспільства:

- формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору країни як частини світового інформаційного простору, повноправна участь України в процесах інформаційної та економічної інтеграції регіонів, країн і народів;
- становлення і в подальшому домінування в різних сферах перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій;
- створення і розвиток ринку інформації і знань як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці і капіталу, перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах;
- зростання ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва;
- підвищення рівня освіти, науково-технічного і культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному і регіональному рівнях і, відповідно, підвищення

ролі кваліфікації, професіоналізму і здібностей до творчості як найважливіших характеристик послуг праці;

- створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне одержання, поширення і використання інформації як найважливішої умови демократичного розвитку [4].

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей ведеться на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку. При цьому державі належить провідна роль у формуванні інформаційного суспільства, що координує діяльність різних суб'єктів суспільства в процесі його становлення, сприяє інтеграції людей в нове інформаційно-технологічне оточення, розвитку галузей інформаційної індустрії, забезпеченню прогресу демократії і дотримання прав людини і громадянина в умовах інформаційного суспільства [4].

Незважаючи на подекуди підміну понять, які через суб'єктивні причини протиставлялися одне одному в досліджуваній сфері, інформаційне суспільство є одним із компонентів суспільства знань, пояснюючи це тим, що інформація є складовою частиною знання. Інші вчені наполягали, що термін «суспільство знань» є більш прогресивним порівняно із поняттям «інформаційне суспільство» і більш вдало відображає реальний стан відносин у суспільстві. Згодом була висловлена думка, що протиставляти ці два поняття некоректно, оскільки фактично вони мають однакове змістове наповнення.

Нині існує величезна кількість термінологічних визначень інформаційного суспільства, що зосереджують увагу на тому чи іншому аспекті цього феномена. Різні автори визначали інформаційне суспільство як:

- суспільство, в основі якого лежать знання та яке покликане забезпечувати соціальний контроль та управління інноваціями і змінами... (Д. Белл);
- новий тип суспільства, у якому володіння інформацією (а не матеріальними благами) є рушійною силою для трансформацій та розвитку та у якому процвітає інтелектуальна діяльність людей (Й. Масуда);
- економічну реальність, а не лише абстрактне поняття,.. поширення і розповсюдження інформації призводить до поступової появи нових видів діяльності та продукції (Дж. Нейсбіт);
- суспільство, у якому інформація використовується громадою як економічний ресурс, роз-

вивається промисловість, що виробляє необхідну інформацію... (Нік Мур);

– новий тип суспільства, у якому людству надається можливість вести новий спосіб життя, мати вищий рівень життя, більш ефективно працювати та відчувати свою значущість у суспільстві завдяки глобальному використанню інформаційно-комунікаційних технологій (Б. Мураньї) [5].

Кожне із вищенаведених визначень базується на певних компонентах життєдіяльності людини і суспільства, що, на думку того чи іншого вченого, є найбільш суттєвим для розуміння сутності інформаційного суспільства. Деякі визначення формуються навколо ресурсів, продуктів чи промисловості, водночас інші – навколо певних видів діяльності, суспільства чи людини. Хтось ставить глобальне охоплення у центр поняття, натомість інші вчені не надають цьому жодної уваги. Для того, щоб ґрунтовно розкрити природу і зміст досліджуваної концепції необхідно провести комплексний аналіз самого поняття.

Американський вчений В. Пікард розглядає питання побудови інформаційного суспільства крізь призму політико-економічної концепції неолібералізму. Він переконаний, що в умовах інформаційного суспільства мову слід вести про два ключові суб'єкти, один з яких представляє країни третього світу на чолі з громадянським суспільством та неурядовими організаціями і виступає за рівні можливості та права, а інший в особі розвинених країн та найбільших транснаціональних корпорацій переслідує виключно економічну вигоду та прагне встановлення контролю над менш розвиненими та досвідченими країнами і народами [6].

Деякі автори виділяють також поняття глобального громадянського суспільства. Ян Аарт Шольте визначає його як «громадянську активність, що а) стосується спільних для всього людства питань; б) охоплює транскордонну комунікацію; в) має глобальну структуру; г) ґрунтується на принципі надтериторіальної солідарності» [7, с. 6]. Річард Прайс визначає транснаціональне громадянське суспільство як «взаємодію між уявними спільнотами, спрямовану на організацію колективного життя, не обмеженого територіальними та інституційними рамками держави» [8, с. 616].

Процес становлення інформаційного суспільства проходить у різних країнах з різною інтенсивністю й особливостями. Так, виділяють у загальному вигляді дві моделі такого становлення: «західну» та «азійську». У «західній» моделі основна роль відводиться лібералізації

ринку інформаційних супермагістралей і їх універсальному обслуговуванню. В «азійській» приділяється більше уваги співробітництву держави і ринку, спостерігається прагнення встановити зв'язок між традиційними культурними цінностями і невідворотними соціальними змінами. Водночас у рамках кожної з цих моделей існують свої відмінності, які багато в чому визначаються рівнем економічного і соціально-політичного розвитку того чи іншого соціуму [9].

Розвиток вітчизняної інформаційно-правової доктрини з часів незалежності України стосовно інформаційного суспільства дає змогу виокремити:

перший етап (1991–1997 рр.) характеризується поверховим розумінням інформаційної сфери, що розглядається лише як складник національної безпеки і не усвідомлюється як самостійний складник з відповідним правовим інструментарієм правового регулювання;

другий етап (1997–2003 рр.) характеризується усвідомленням трансформації світу з індустріального на інформаційне суспільство та потребою формування інформаційного права як окремої галузі;

третій етап (2003–2007 рр.) характеризується усвідомленням потреби правового регулювання розвитку інформаційного суспільства, що і знайшло адекватне відображення у Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Третьому етапу властива поява досліджень монографічного рівня, предметом яких є безпосередньо захист інформації з обмеженим доступом, особливості доступу до зазначеної вище інформації та виділення основних видів таємниць;

четвертий етап (2007–2013 рр.) характеризується практичним втіленням ідей формування інформаційного суспільства. Це знайшло відображення в ухваленні Концепції розвитку електронного урядування в Україні, Доктрини інформаційної безпеки України, законів України «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних» тощо. Також на цьому етапі значно активізувалася рефлексія цих питань і в розвідках дослідників з інформаційної тематики;

п'ятий етап (15 травня 2013 р. – дотепер) – ухвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [10].

Погоджуємося, що домінування політологічних досліджень призводить до вихолощування правового складника, знецінення інформаційного права, хоча завдяки йому інформаційне суспільство набуває власної системності, що його надає

право як найбільш ефективний регулятор суспільних відносин. Віртуалізація глобального інформаційного простору фактично створює умови для заміщення інформаційного права, створеного в реальних умовах у контексті реалізації державної інформаційної політики, на норми поведінки в Інтернеті, які здебільшого ґрунтуються на новій кіберкультурі і, по суті, є соціально-інформаційними, деонтологічними, але не правовими.

Якщо у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 2007 року, Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 2013 р. регламентуються поняття «інформаційна інфраструктура», «інформаційний ресурс» та низка інших, то досліджуване нами поняття «інформаційне суспільство» потребує чіткої законодавчої дефініції.

Європейські дослідники статистики «інформаційного суспільства» дійшли висновку, що «концептуальне визначення інформаційного суспільства лишається неясним. Це видно за практичними роботами: не гармонізовані формати даних, різна кількість і діапазони показників, різні методологічні підходи у збиранні даних». Те саме підтвердив угорський дослідник Ласло Карвалікс. Тому поняття «інформаційне суспільство» і концепція вимагають уточнення і наразі придатні для опису лише теоретично можливих майбутніх змін у суспільстві [11].

У вузькому розумінні пропонувалось розуміти інформаційне суспільство як суспільство, де виробництво, споживання та розповсюдження інформації засновані на використанні інформаційного ресурсу як чинника підвищення ефективності суспільного виробництва.

У широкому розумінні інформаційне суспільство – складник громадянського суспільства, що функціонує в межах єдиного інформаційно-комунікаційного простору, в якому: домінують нові технологічні уклади, що базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп'ютерної техніки і телекомунікацій; створено якісно новий розвинений

ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва, що характеризується сформованістю умов для трансформації інформаційних ресурсів суспільства у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, а також фактичного задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах; кардинально зростає роль інформаційно-комунікаційної інфраструктури; умовою успішного становлення особистості стає інформаційна грамотність, підвищується рівень освіти, науково-технічного та інформаційного розвитку за рахунок кардинального розширення можливостей систем інформаційного обміну та їх взаємопроникнення, підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму, здібностей до творчого опрацювання інформації як найважливіших характеристик послуг праці; створено систему державних гарантій, передусім, правових і безпекових, реалізації інформаційних прав і свобод людини, зокрема прав на безпечне вільне отримання, розповсюдження та використання інформації [10].

Як видається, сучасне *інформаційне суспільство* має розумітися як багатоаспектне явище, що охоплює освіту, науку, інновації, економіку і право, культуру, функціонує в рамках якісно нової нормативно-правової бази, орієнтованої на інтереси людей, які можуть створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, зокрема за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку, можливість реалізувати свій потенціал, сприяти суспільному й особистісному розвитку та підвищувати якість життя.

Кожна країна потребує врахування, насамперед, власних реалій, національних традицій і менталітету, потенційних можливостей у розбудові інформаційного суспільства. Важливо вивчати, а за необхідності запозичувати досвід інших держав у цій сфері. Водночас слід не лише на законодавчому рівні регламентувати основи державної інформаційної політики, системи правового регулювання інформаційних відносин, а також забезпечувати механізм їх практичної реалізації.

Список літератури:

1. Кирилюк О.В. Міжнародно-правове забезпечення розвитку глобального інформаційного суспільства: дисерт. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2016. 248 с.
2. Karvalics L. Z. Information Society – what is it exactly? The meaning, history and conceptual framework of an expression. Information Society: From Theory to Political Practice. Budapest: Gondolat-Uj Mandatum, 2008. Pp. 29–47.
3. Інформаційне суспільство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційне_суспільство
4. Інформаційне суспільство. URL: <http://jure.in.ua/tema-2-informatsijne-suspilstvo/>

5. Кирилюк О.В. Відкритий доступ до знань в інформаційному суспільстві. Український часопис міжнародного права. 2014. № 1–2. С. 78–87.
6. Pickard V. Neoliberal visions and revisions in global communications policy from NWICO to WSIS. *Journal of Communication Inquiry*. 2007. Vol. 31. P. 118–139.
7. Scholte J. A. *Global Civil Society: Changing the World?* CSGR Working Paper. University of Warwick, UK. 1999. Issue 31. P. 1–35.
8. Price R. *Reversing the Gun Sights: Transnational Civil Society Targets Land Mines*. International Organization. Vol. 52. № 3. MIT Press, 1998. P. 613–644.
9. Скалацький В.М. Інформаційне суспільство: сучасні теорії та моделі (соціально-філософський аналіз): автореф. дисерт. на здоб. наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2006.
10. Кір'ян В.О. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні: автореф. дисерт. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний авіаційний університет. Київ, 2013. 20 с.
11. Сопілко І.М. Державна інформаційна політика України: стан та шляхи реалізації: монографія. Київ: МП Леся, 2014.
12. Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалені Постановою Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року № 3175-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>
13. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. / Відомості Верховної Ради України, 2007, № 12, ст. 102.
14. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>
15. Laszlo Z. Karvalics. *Information Society – what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression)*. Coursebook of Project NETIS – Leonardo da Vinci. European Commission. Budapest, March-May 2007
16. Камінська Н., Чухно О. Пріоритети міжнародної співпраці у сфері забезпечення інформаційної безпеки. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 25–32.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

На основе анализа доктринальных подходов, концепций и теорий информационного общества определены перспективы унификации его категориального аппарата. Предложено современное информационное общество рассматривать как многоаспектное явление, охватывающее образование, науку, инновации, экономику и право, культуру, которое функционирует в рамках качественно новой нормативной базы, ориентированной на интересы людей, которые могут создавать и собирать информацию и знания, имеют к ним свободный доступ, пользоваться и обмениваться ими при помощи информационно-коммуникационных технологий и технологий связи, дающей возможность реализовать свой потенциал и способствовать социальному и личностному развитию и повышению качества жизни.

Ключевые слова: информационное общество, информация, информационная политика, информационно-коммуникационные технологии, постиндустриальное общество, законодательство.

SOCIO-LEGAL NATURE OF INFORMATION SOCIETY

The article deals with the analysis of doctrinal approaches, concepts and theories of the information society and the prospects of unification of his definition. A modern information society it is suggested to understand as a multispectral phenomenon, covering education, science, innovation, economy and law, culture, in the framework of the quality of the new regulatory framework, focused on the interests of people, who can create and collect information and knowledge, have them free access, enjoy and share them, including the use of information technologies and communication technologies, the opportunity to realize their potential, to contribute to social and personal development and enhance the quality of life.

Key words: information society, information, information policy, information-communication technologies, post-industrial society, legislation.